

Безасабовыя сказы сустракаюцца ў творах А. Разанава, у якіх апісваюцца з’явы прыроды, перадаецца фізічны і псіхічны стан чалавека, адлюстроўваюцца падзеі ў творы, што абдываюцца стыхійна, незалежна ад волі чалавека, напрыклад: *Штоночы паміраць на канавана целу* [3, с. 12]; *Усё названа / ўсяму цана* [3, с. 62]; *Сабі і бацьку* [3, с. 12] і інш. Інфінітыўныя сказы, у якіх галоўны член выражаны незалежным інфінітывам, паэт таксама выкарыстоўвае ў сваіх творах для перадачы скандэнсаванасці пачуццяў, напрыклад: *Кубку не наталіцца / нябожчыку ніць ваду* [3, с. 45]; *Ля жорсткіх дзвярэй прыпыніцца* [3, с. 85].

Да намінаўных сказаў паэт звяртаецца тады, калі існаванне пэўных прадметаў і з’яў толькі канстатуецца, напрыклад: *Панурья муры / працяты брук* [3, с. 9]; *Зацяты радавод* [3, с. 18]; *Абамлелая шчака* [3, с. 24]; *Цесны дол* [3, с. 23]; *Неразгорнутых кніг тамы* [3, с. 57]; *Абсяг жабрачы* [3, с. 80]; *Лезавы наш працяг* [3, с. 57].

Сустракаюцца выпадкі, калі намінаўныя сказы ўжываюцца ў мастацкіх тэкстах як асобныя самастойныя сінтаксічныя адзінкі, утвараючы часам ланцужок простых сказаў, і як састаўныя часткі складаных сказаў. Такая з’ява назіраецца ў творах А. Разанава, напрыклад: *Пракаветныя нябёсы / купкі дрэў / жвіру жменькі* [3, с. 24]; *Дыханне свечак / смутак абразоў* [3, с. 32]; *Крумкач над галавою / чысты час* [3, с. 77]; *Водгалас / водспеў / сутонне* [3, с. 79—80].

Наогул, сярод намінаўных сказаў ў творах А. Разанава пераважаюць апісальныя (быццёвыя, экзістэнцыйныя), з дапамогай якіх аўтар паведамляе пра існаванне ў рэчаіснасці разнастайных прадметаў, з’яў. Письменнік выкарыстоўвае такія сказы для стварэння пейзажных малюнкаў, апісання стану прыроды і выгляду чалавека, напрыклад: *Горкая вада* [3, с. 33]; *Іржавы жвір* [3, с. 92]; *Уздых з-за разнасцежанай брамы* [3, с. 79]; *Аголенае сэрца ручая* [3, с. 31]; *Беларуская пяснярка* [3, с. 24].

Стылістычная роля розных відаў аднастаўных сказаў ў паэтычных творах А. Разанава не аднолькавая, але аднастаўныя сказы забяспечваюць эстэтычны план тэкстаў — заклікаюць, пабуджаюць да дзеяння, роздуму, фарміруюць той ці іншы пункт погляду.

Спіс крыніц

1. Бельскі, І. А. Беларуская літаратура на сучасным этапе / І. А. Бельскі, Я. А. Гарадніцкі, М. А. Тычына // Беларуская мова і літаратура. — 2009. — № 3. — С. 16 — 17.
2. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова: вучэб. дапам. для студэнтаў ВУ ВССР / Л. І. Бурак; пад рэд. М. М. Шакуна. — 2-е выд., дапрац. — Мінск: Выш. шк., 1985 — 319 с.
3. Разанаў, Алякс. Шлях — 360 / А. Разанаў. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1981 — 108 с.

Т. С. Кажэнава
Навуковы кіраўнік — Д. С. Томчык
Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

ЛЕКСІКАЛОГІЯ ЯК РАЗДЗЕЛ МОВАЗНАЎСТВА Ў СУЧАСНЫМ НАВУКОВЫМ АСВЯТЛЕННІ

Мова — гэта не толькі сродак зносін людзей, але і важнейшы элемент нацыянальнай культуры кожнага народа. Гэта і выклікае цікавасць яе носьбітаў да самой мовы, да гісторыі, да вытокаў яе фармавання і гістарычных умоў функцыянавання, а таксама абуджае цікавасць да перспектывы, шляхоў і напрамкаў далейшага развіцця нацыянальнай мовы. Паколькі мова — з’ява грамадская, то яе вывучэнне непазбежна і перарывуна звязана з вывучэннем гісторыі яе стваральніка, носьбіта і захавальніка — народа. Пры вывучэнні гісторыі беларускай лексікі нельга абысціся без вывучэння гістарычных фактаў фармавання беларускай нацыі, культурных і грамадска-палітычных рухаў на Беларусі, усіх тых з’яў, якія так ці інакш аказвалі ўплыў на развіццё беларускай мовы і навукі аб ёй [2, с. 68].

У тлумачальных слоўніках, навуковай і навучальнай літаратуры пра лексікалогію гаворыцца, што гэта слова паходзіць з грэчаскай мовы, дзе *lexicos* перакладаецца па-рознаму: «слоўны», «слоўнікавы», «славесны» і, больш дакладна, «які адносіцца да слова», а *logos* — «вучэнне». Можна падумаць, што гэты тэрмін быў ужо ў старажытных грэках і абазначыў адзін з раздзелаў мовазнаўства. Але гэта не так. Ён толькі ўтварыўся з грэчаскіх па паходжанні асноў. Самі ж некаторыя паняцці з лексічнай сферы былі вядомы ўжо ў грэка-лацінскім мовазнаўстве і пазнейшым — эпохі Сярэднявечча і Адраджэння: мнагазначнасць слова, сінонімы, антонімы, амонімы і інш. Але яны разглядаліся мімаходам у агульнай навучы пра мову — граматыцы [1, с. 44].

Да канца 1930-х гадоў лексікалогія вылучаецца як самастойны раздзел мовазнаўства ў праграмах для ВНУ, і многія лексікалагічныя пытанні пачынаюць асвятляцца ў падручніках і дапаможніках для вышэйшых школ.

Праўда, прыкладна да сярэдзіны 1950-х гадоў у лексікалогіі давалася пераважна семасіялагічная характарыстыка лексікі (полісемія, сінанімія, антанімія, аманімія), а таксама сістэматызацыя лексічнага складу паводле паходжання. Іншыя бакі лексікі, абумоўлены фактарам пазамоўнага, сацыяльна-гістарычнага фактару, асвятляліся павярхоўна. Яны яшчэ не былі сістэматызаваныя.

Так, у дапаможніку П. Я. Юргелевіча «Нарыс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі» пасля агульнай характарыстыкі слова як агульнай характарыстыкі слова як лексічнай адзінкі і даволі падрабязнага апісання лексікі падаюцца асобныя звесткі пра мнагазначнасць слова, амонімы, сінонімы і антонімы. Затым у два асобныя параграфы аб'яднаны разнапланавыя моўныя адзінкі: 1) эўфемізмы, вульгарызмы, аргатызмы; 2) дыялектызмы, архаізмы, неалагізмы [3, с. 12].

У сённяшніх навуковых і навучальных выданнях лексіка разглядаецца як з сістэмна-семасіялагічнага, так і з сацыялінгвістычнага бакоў. Таму, напрыклад, эўфемізмы («сінонімы ветлівасці») коротка разглядаюцца пры характарыстыцы сінонімаў, вульгарызмы — пры сістэматызацыі лексікі паводле яе экспрэсіўна-стылістычных асаблівасцей, дыялектызмы і аргатызмы — у падгрупе лексікі абмежаванага ўжывання, уласцівых не літаратурнай, а нацыянальнай мове. Што да архаізмаў і неалагізмаў, дык яны аналізуюцца ў падгрупе пасіўнай лексікі.

На працягу некалькіх дзесяцігоддзяў слова тлумачылася як спалучэнне гукаў ці асобны гук, які мае пэўны сэнс. Такая дэфініцыя (азначэнне) больш-менш стасуецца толькі са словам у яго лексікалагічным разуменні, пры ўмове, адсутнасці розніцы паміж паўназначнымі словамі, якія маюць пэўны сэнс, у адрозненні ад службовых, пазбаўленых лексічнага значэння [2, с. 68].

Як бачым, лексікалогія — параўнальна малады раздзел мовазнаўства. Яна працягвае развівацца і ўдасканальвацца, што прыводзіць да ўзнікнення ў ёй шэрагу дыскусійных пытанняў.

Лексікалогія як раздзел мовазнаўства вывучае, як вядома, не кожнае слова паасобку, а ўвесь лексічны склад мовы як сістэму ўзаемазвязаных і суадносных элементаў. Разам з тым разглядаюцца сістэмныя сувязі, якія існуюць паміж словамі паводле аманіміі, сінаніміі, антаніміі, паходжання, экспрэсіўна-стылістычных асаблівасцей, актыўнага і пасіўнага складу. Калі ж класіфікаваць словы паводле сферы іх ужывання, то непазбежна выходзім за межы літаратурнай мовы, аперуем і лексікай усёй нацыянальнай мовы. Таму пры характарыстыцы гэтых сістэмных сувязей лексікі адзіна правільнай, калі трымацца дакладнасці, павінна быць назва «лексіка беларускай нацыянальнай мовы паводле сферы ўжывання».

Нацыянальная беларуская мова — гэта сукупнасць абсалютна ўсіх слоў, фразеалагізмаў, прыказак, марфалагічных формаў і сінтаксічных канструкцый, асаблівасцей вымаўлення ўсіх, хто гаворыць на беларускай мове. У нацыянальную мову, такім чынам, уключаюцца і словы літаратурнай мовы, і моўныя багаці беларускіх гаворак, дыялектаў, а таксама ўсе прастамоўныя словы, жарганізмы, вульгарызмы, малавядомыя прафесіяналізмы [4, с. 34].

Такім чынам, пры вывучэнні лексікі ўлічваюцца і колькасныя, і якасныя характарыстыкі слоў, таму што ў паняцце аб сістэмнасці лексікі ўключаны дзве ўзаемаабумоўленыя прыметы гэтага ўзроўню: па-першае, лексічная сістэма як набор слоўнікавых адзінак (слоў і выказаў, што з'яўляюцца слоўнікавымі найменнямі), па-другое, лексічная сістэма як форма арганізацыі гэтых адзінак і спосабаў іх узаемадзеяння. Названыя прыметы сістэмнасці настолькі ўзаемазвязаны і ўзаемаабумоўлены, што пры вывучэнні асобных слоў ці розных груп слоў як адзінак наймення заўсёды выяўляюцца пэўныя семантычныя сувязі, г. зн. сувязі паміж рознымі значэннямі аднаго і таго ж слова (полісемія), страта гэтых сувязяў (аманімія), сувязі паміж словамі, блізкімі ці супрацьлеглымі сваім значэннем (сінанімія або антанімія) і г. д. На аснове вывучэння лексічных адзінак як сродкаў наймення разнастайных з'яў і паняццяў рэчаіснасці і як узаемазвязаных і ўзаемаабумоўленых элементаў лексічнай сістэматыкі вызначаецца адзіная лексічная сістэма мовы, якую складаюць істотнае для патрэб агульных і спецыяльных моўных зносін ядро (актыўная лексіка) і перыферычная зона, у якую выцягваюцца ад цэнтра словы, што старэюць ці ўстарэлі, і праз якую імкнуцца бліжэй ад цэнтра новыя словы. Гэтая адзіная лексічная сістэма сучаснай беларускай мовы, што ўключае ў сябе словы і фразеалагізмы розных гістарычных пластоў і рознага паходжання, агульнанародныя і абмежаваныя ва ўжыванні словы, словы з рознай стылістычнай і эмацыйна-экспрэсіўнай афарбоўкай, з'яўляецца аб'ектам вывучэння беларускай лексікалогіі і фразеалогіі і з большай ці меншай паўнатай адлюстравана на старонках розных тыпаў слоўнікаў.

Спіс крыніц

1. Азарка, В. У. Беларуская мова: спецыяльная лексіка / В. У. Азарка, А. С. Васілеўская, М. М. Круталевіч; пад рэд. В. У. Азарка — Мінск : БДПУ, 2004. — 207 с.
2. Красней, В. Слова як аснова лексічнай сістэмы / В. Красней // Родн. слова. — 2001. — № 4. — С. 68—70
3. Сцепанчук, Ю. А. Беларуская мова: спецыяльная лексіка : Вучэб.-метад. дапаможнік для студэнтаў усіх форм навучання спецыяльнасцей БДУІР / Л. А. Бондар, Н. Г. Вайніла, М. А. Галянок і інш. ; пад рэд. Ю. А. Сцепанчука. — Мн. : БДУІР, 2006. — 69 с.
4. Сямешка, Л. І. Беларуская мова: Вучэбны дапаможнік. / Л. І. Сямешка — Мн. : Сучасн. слова, 1999. — 224 с.